

προκαλοῦσι τὰς κοινωνικὰς λαβήλαπας. Δὲν πρέπει ὅθεν ν' ἀποβλέπητε εἰς μόνον τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποιότητα τῶν σπανίων ἐκείνων ἐγκεφάλων τῶν ἀναλαβόντων τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἠρησκευτικῶν δοξασιῶν πάλιν. Ἡ ἐντελεστέρα ὀργάνωσις τῶν σπανίων τούτων ἐγκεφάλων, εἴτε ἐκ τῆς φύσεως ἤρηται εἴτε ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ τεχνητῆς ἀναπτύξεως, ἰσχυραίνει οὐ μόνον τὸ καταπληκτικὸν τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐγγυᾶται τὸ ἄρθρον τῶν ἐκκρίσεων τῆς ἀντιθρησκευτικῆς παραγωγῆς τῶν. Πρὸς εὐθυγνωσίαν ὅθεν τῆς ἰκανότητος τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς παραγωγὴν ὀρθῶν ἰδεῶν, δεόν νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὀργανώσεως.

Ὅτι τελειότερον ὄργανον διὰ τῶν εὐρύθμων αὐτοῦ κινήσεων παράγει ἐκκρίσεις ὀρθοτέρας πολλῶν ἀτελεστέρων, οὐδεὶς βεβαίως θὰ διαμφισβητήσῃ· ὠροδείκτης καλῶς κατεσκευασμένος θὰ σημειοῖ τὰς ὥρας ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων κακῶς κατεσκευασμένων· ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν λύεται διὰ τῆς ἀπλῆς βεβαιώσεως ὅτι οἱ ἀντιθρησκευτικὰς δοξασίας παράγοντες ἐγκεφαλοὶ ἔχουσι καὶ ἐντελεστέραν ὀργάνωσιν. Τὸ ζήτημα καὶ μετὰ τὴν βεβαίωσιν ταύτην εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε θέσιν· τίνες οἱ καλῶς καὶ τίνες οἱ κακῶς ὀργανωμένοι ἐγκεφαλοὶ; τίνες ἐν παθολογικῇ, τίνες δὲ ἐν φυσιολογικῇ διάκεινται καταστάσει; Θέλετε ν' ἀπομακρυνθῆτε τῆς λογικῆς τῶν μηχανῶν, τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν, τῆς λογικῆς τῶν ὑμετέρων ἀρχῶν καὶ θεωριῶν; Ἄλλ' εἶπατε ἡμῖν, προκειμένου περὶ σωματικοῦ ὄργανου, τίς εἶνε ὁ ἕτερος γνώμων, πλὴν τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ δυνάμενος νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς τελειότητος τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀκριβείας τῶν κινήσεων καὶ λειτουργιῶν του; Τὴν φυσιολογικὴν κατάστασιν πάντων τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος ὀργάνων

1) Ὅρα πραγματείαν περὶ κύττωματισμοῦ ἐν τῷ Ἡμερολόγιῳ Ἀσωπίου τοῦ ἔτους 1883 σελ. 411.

προσδιορίζομεν διὰ τοῦ ἀριθμοῦ, ὑμεῖς δὲ πρεσβεύετε ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ὁ παράγων τῆς ἰδέας εἶνε ἐν τῶν ὀργάνων τούτων· ἀλλ' ἐὰν ἀποκορυθτὴ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ὀργανικῶν ἀρχῶν, κατὰ τὸν ἔρσιμον τῆς φυσιολογικῆς ἢ παθολογικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, τίς ἄλλη σὰς ὁδηγεῖ εἰς τὴν βεβαίωσιν τῆς ἐντελεστέρως ὀργανώσεως τῶν σπανίων ὑμῶν ἐγκεφάλων;

Οἱ ὕλισται κατενόησαν πληρέστατα τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἐρωτήματος τούτου, κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔστρεψαν τὰς μελέτας αὐτῶν πρὸς ἀνεύρεσιν γνωρίσματος τῆς ἐντελεστέρως τῶν ἐγκεφάλων ὀργανώσεως· καὶ εὐρομεν, εἶπον, εὐρομεν τὸν γνωμόνα καὶ τὸν ὁδηγὸν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους τῆς παραγωγῆς αὐτῆς. Ἐκ δὲ τῆς γενομένης ὤθηεν ἀνακαλύψεως καὶ τῶν νέων μελετῶν καὶ ἐκζητήσεων νέα ἐπεφάνη εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν ὀρίζοντα ἐπιστήμη, ἣν καὶ Κρανιοσκοπίαν ἀπεκάλεσαν. Συμφώνως πρὸς τὰ δόγματα τῆς νέας ἀνακαλύψεως καὶ τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης ὁ ὄγκος τοῦ ἐγκεφάλου συμβαδίζει πρὸς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειότητα, αἱ δὲ περιελίξεις τοῦ μυελοῦ ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ἀκρίβειαν ἢ εἰς τὸ πλημμελὲς τῶν ἐγκεφαλικῶν ἀλλοιώσεων καὶ ἐπομένως εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν ἰδεῶν. Μυελὸς ὁμαλῶς καὶ κανονικῶς κατηρτισμένος ἐνδεικνύει φυσιολογικὴν τῆς διανοίας κατάστασιν, πᾶσα δὲ ἀνωμαλία τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης εἶνε ἀπόδειξις παθολογικῆς διαταράξεως τῶν εὐρύθμων αὐτῆς ἀλλοιώσεων καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παραγομένων ἐκκρίσεων. Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ Κρανιοσκοπία ταῦτα ἐδίδασκε, φυσιδίφης τις προβάς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐγκεφάλων τῶν ἡλιθίων ἐξηκρίβωσεν ὅτι οἱ πλεῖστοι τούτων ἦσαν ὀγκωδέστεροι τῶν τοῦ Κουβιέ καὶ Humboldt· ἕτερος λαβὼν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ἀνεξετάστως ἑπτακόσια κρανία καὶ συμπαραβαλὼν αὐτὰ πρὸς τὰ κρανία δέκα διακεκριμένων ἐπιστημόνων,

ἠκρίβωσεν ὅτι τὰ τελευταῖα κατεῖχον κατὰ τὸν ὄγκον ὑποδεεστέραν θέσιν τῆς πλειονότητος τῶν πρώτων· καὶ ὁ Φρειδράιγ ἀνέφερε πληθὺν περιπτώσεων, καθ' ἃς μέγιστα ὄγκώματα ἀναπτυχθέντα κατὰ τὴν ζωὴν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ οὐδεμίαν ἐπήνεγκον νοσητικὴν διατάραξιν· καὶ ὁ Ἀνδράλ καὶ ὁ Φάρδελ, ὁ μὲν ἐπὶ 43 ὁ δὲ ἐπὶ 71 ἀτόμων, παρετήρησαν σπουδαίας ἐν τῇ ἐγκεφαλικῇ ὕλῃ ἀλλοιώσεις ἀνευ τινὸς νοσητικῆς διαταράξεως, καὶ σφαῖραι καὶ ξένα σώματα πολλάκις παρεμβληθέντα εἰς τὸν ἐγκέφαλον, κατὰ τὰς βεβαιώσεις τοῦ Βένεκε, οὐδεμίαν ἐπέφεραν νοσητικὴν ἀλλοίωσιν, καὶ πολλάς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ πυώσεις ἐξηκρίβωσεν ὁ Κόλκ, ἀνευ ἀλλοιώσεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, καὶ ἐπὶ τέλους ὁ διάσημος παθολόγος Χάγεν ἐπὶ ἀπείρων γεγονότων ἐρειδόμενος ἐβεβαίωσεν ὅτι « ἡ ἱατρικὴ πείρα ἀποδεικνύει ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἰδιαιτέρον τοῦ ἐγκεφάλου μέρος, ὅπερ νὰ μὴ στρεβλοῦται καὶ ἐντελῶς καταστρέφῃται διὰ πίεσεως, σκληρύνσεως, πυώσεως, χωρὶς ὅμως ἢ συνειδήσεως νὰ πάθῃ ἐντεῦθεν ».

Καὶ μέχρι τινὸς μὲν οἱ ὕλοδοξοῦντες ἀνθιστάμενοι κατὰ τῶν πηγαζόντων ἐκ τῶν γεγονότων τούτων προδήλων συμπερασμάτων διετείνοντο ὅτι παθόντος ἐνὸς τῶν ἡμισφαιρίων τοῦ ἐγκεφάλου τὸ ἕτερον ἠδύνατο ν' ἀρκέσῃ πρὸς διεξαγωγὴν πάσης διανοητικῆς λειτουργίας· ὅτε ὅμως ὁ περιφανὴς Νόϊμαν ἠκρίβωσε περιπτώσεις, καθ' ἃς ἀμφοτέρων τῶν ἡμισφαιρίων τοῦ ἐγκεφάλου προσβληθέντων οὐδεμίαν ἐπῆλθε μεταβολὴ τῆς διανοητικῆς καταστάσεως, ὅτε οἱ Σβίτεν καὶ Χάλλερ ἐβεβαίωσαν ὅτι εἰς πλείστας ὅσας περιστάσεις μετὰ σπουδαίους τραυματισμούς καὶ στρεβλώσεις τοῦ ἐγκεφάλου ἐπῆλθε βελτίωσις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, ὅτε ὁ Χουφελάνδ καὶ ὁ Ἰννεμόζερ παρετήρησαν ὅτι « καὶ ἐν τελείᾳ σχεδὸν καταστροφῇ τοῦ ἐγκεφάλου ἢ συνειδήσεως καὶ ἡ γνωστικὴ δύναμις παρετείνοντο μέχρι τῆς τελευταίας τοῦ βίου στιγμῆς, τὰ δὲ κρανία ἀνοιγέμενα εὐρέθησαν κενὰ ἰσθμια

άνευ έγκεφάλου», τότε πάσαι μὲν αἱ ὑπεκφυγαὶ τῶν ὕλοδοξούντων ἐξηντλήθησαν, πάσαι δὲ αἱ σοφιστικαὶ ἀντιρρήσεις κατέπεσον, καὶ ἡ Κρανιοσκοπία ἀρῶν ἀνατραπεῖσα περιήλθεν εἰς τὴν θέσιν τῆς φρενολογικῆς τοῦ Gall θεωρίας· εἰς δὲ τῶν κρανιοσκόπων ἐν διατριβῇ δημοσιευθεῖσῃ πρὸ δύο ἐτῶν ἐν τῇ «Εὐρωπαϊκῇ Ἐπιθεωρήσει» συνεβούλευε τοὺς ὁμόφρονας νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὀριστικῶς τὰ κρανιοσκοπικὰ πειράματα, ἵνα προλάβωσι τὸν κίνδυνον τῆς μεταβολῆς τῆς Κρανιοσκοπίας εἰς ἀληθῆ κρανομανίαν. ¹⁾

Ἄλλ' ἐὰν οἱ ὕλισται δὲν δύνανται νὰ ὀρίσωσι τὰ αἰσθητὰ καὶ σωματικὰ γνωρίσματα τῆς τελειότητος ἢ ἀτελείας τῶν ἐγκεφάλων, δύνανται καὶ νὰ ὑποδείξωσιν ἡμῖν γεγονότα, ἐνδείξεις, τεκμήρια ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἢ καὶ ἀπλῆν τινα κατὰ προσέγγισιν ὁδηγίαν, ὅπως διαγινώσκοντες τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὸ εὐρυθμον τῶν σπανίων ἐγκεφάλων, ἐξ ὧν παράγονται αἱ ἰδέαι τῆς ἀρνήσεως, τῆς ἀθείας καὶ τοῦ ὅλως μηχανικοῦ χαρακτῆρος τῶν διανοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργειῶν, ἀποδεχθῶμεν τὰς ἰδέας ταύτας ὡς ὀρθὰς καὶ φυσιολογικάς, ἀπομακρυνθῶμεν δὲ ἀπὸ τῶν παραγομένων πεποιθήσεων ἐκ πάντων τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πεισθῶμεν ὅτι οὗτοι ἐν παθολογικῇ διακείνται καταστάσει; Κίπατε ἡμῖν· τίνων ἐγκεφάλων λειτουργίαι, τίνων δὲ ἡ παραγωγή καὶ αἱ πεποιθήσεις πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν, ἔστω καὶ καθ' ἀπλῆν πιθανότητα, ὡς αἱ ἐντελέστεραι πάντων τῶν λοιπῶν καὶ ἀντιστοιχοῦσαι εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων;

Φρονεῖτε ἄρα γε ὅτι οἱ τῶν ποιητῶν ἐγκέφαλοι εἶνε οἱ τῆς φύσεως προνομιούχοι καὶ οἱ ἐντελέστερον κατηρτισμένοι; Οἱ

¹⁾ Ὁρα τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῶν Μελετῶν περὶ Ὑλισμὸς τοῦ Καρόλου Σχαιδεμάρχερ — Ἀξιόλογον τούτων μετάφρασιν ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀθήναις ὁ Ἰγνάτιος Μοσχάκης κατὰ τὸ 1874.

ποιηται, οί τὸ ἀγνωστον καὶ ἰδεῶδες διαβλέποντες πέρα τοῦ ἀπτοῦ καὶ αἰσθητοῦ, οί τὸ σκότος διαφωτίζοντες καὶ εἰσάγοντες ἡμᾶς εἰς νέους κόσμους ὑπ' αὐτῶν δημιουργηθέντας, εἶνε ἄρά γε πεποικισμένοι διὰ τῶν ἐξαισιωτέρων ἐγκεφαλικῶν μηχανῶν; Ἄλλ' οί ἐγκέφαλοι τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Βιργιλίου, τοῦ Δάντου, τοῦ Γαίτα, τοῦ Μίλτωνος, τοῦ Κλόπστοκ, τοῦ Λαμαρτίνου παρήγαγον θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, τὰ δὲ ἔργα των εἶνε τὰ σημεῖα τῆς, ἐνώσεως τοῦ πεπερασμένου μετὰ τοῦ ἀπείρου, ἀμυδραὶ ἀποκαλύψεις τοῦ θείου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Παραδέχεσθε ἴσως ὅτι ἡ μάθησις τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀναστροφῆς τὰ περὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ ἀναλυοῦσις τὰς πηγὰς τῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς τελειοποιήσεως τῶν ἐγκεφαλικῶν ὀργάνων; Ἄλλ' ὁ Πλάτων ἀνήγειρε τὸ μέγα μνημεῖον τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πνευματικότητος καὶ τοῦ ἀθανάτου τῆς ψυχῆς· ὁ Ἀριστοτέλης ἐγκαθηρῖζεν ὡς παράφρονας τοὺς ἀρνούμενους τὴν ὑπαρξίν τοῦ πρώτου ὑπερκοσμίου Αἰτίου· ὁ Βερουλάμιος ἐβεβαίωσεν ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι κατέστησαν ἀκραδάντους τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ πεποιθήσεις· οὐδέποτε δὲ ὁ ἐγκέφαλος ἐνός Μαλεμβραχίου ἢ Καρτεσίου ἢ Καντίου ἢ Κουζέν ἢ Main de Biran ἢ τινος τῶν ἐξόχων φιλοσόφων, ὧν αἱ μελέται καὶ τὰ συστήματα κατέλιπον ἴχνη ἀνεξάλειπτα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ τῆς σοφίας τῶν αἰώνων, ἐπηγγείλατο ἰδέας καὶ πεποιθήσεις ἀρνήσεως καὶ ὑλοδοξίας.

Δεικνύουσιν ἴσως τὸ ἐντελές τῆς ἐγκεφαλικῆς ὀργανώσεως τὰ ἐξαισια τῆς τέχνης ἔργα τὰ διεγείροντα τὸν θαυμασμόν τῆς ἀνθρωπότητος; Ἄλλὰ δύνασθε ἄρά γε νὰ μᾶς ὑποδείξητε τὸ κρανίον Φειδίου ἢ Πραξιτέλους, Ῥαφαήλου ἢ Μιχαήλ Ἀγγέλου, Μοζάρ ἢ Ροσσίνι, Στέφενσων ἢ White, ἐξ οὗ νὰ μὴ παρήχθησαν ἐκκρίσεις ὑπερκοσμίων καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν;

Μὴ τυχὸν αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι καθιστῶσιν εὐρύθμους καὶ ἀκριβεῖς τὰς ἐγκεφαλικάς κινήσεις καὶ λειτουργίας; Ἀλλὰ τίς ποτε Εὐκλείδης ἢ Πυθαγόρας ἢ Λεϊβνίτιος ἢ Πασχάλ ἀπεδέχθη τὰ δόγματα τῆς ὑλοδοξίας καὶ τῆς ἀκνήσεως πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμειος;

Εἶνε ἀρά γε αἱ φυσικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ ἐπιστῆμαι αἱ διαφωτίζουσαι τοὺς ἐγκεφάλους διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων, τελειοποιῦσαι δὲ αὐτοὺς καὶ ἐπιδρῶσαι πρὸς μόρφωσιν ἐκκρίσεων συμφύων πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὴν ἀλήθειαν; Ἀλλ' ἐν τῇ περὶ Ὑλισμοῦ ἱστορίᾳ τοῦ Lange ἀναγινώσκομεν ὅτι « οὔτε οἱ σπουδαῖοι τῆς φύσεως παρατηρηταὶ οὔτε οἱ ἀποκαλύπτοντες τοὺς νόμους τῆς φύσεως πρεσβεύουσιν τὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς τῶν ὑλοδοξούντων. » Οὐδὲ ὑμεῖς θὰ ἐξεύρητε τὸ κρανίον Κοπερνίκου τινὸς ἢ Κεπλέρου, Humbold ἢ Φαραδάη, ἢ Δέβη, ἢ Λιναίου, ἢ Κουβιέ, ἢ Βυφών, ἢ Ἀγαζίζ, ἢ Ἀμπέρ, ἢ Pasteur, ἐξ οὗ νὰ μὴ παρήχθησαν ἀφθονοὶ ἐκκρίσεις θρησκευτικῶν καὶ ὑπερκοσμίων πεποιθήσεων. Θὰ μᾶς παρουσιάσητε βεβαίως τὰ ὑμέτερα κρανία ἢ τὰ τοῦ Βύχνερ, τοῦ Φόχτ καὶ τοῦ Ἔικελ, ἀλλ' ἀπέναντι τούτων ἴσταται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας τὸ ὑπὸ κλεινοῦ φυσιολογικοῦ ἐγερθέν μνημεῖον ἐπ' ὀνόματι πάντων τῶν περὶ τὰς θετικὰς ἐπιστῆμας διαπρεψάντων καὶ τῶν μεγάλων τῆς φύσεως διερμηνέων· « ὅσῳ μᾶλλον τὸ πεδῖον τῆς ἐπιστήμης εὐρύνεται ἔγραψεν ὁ τοὺς ἀστέρας καὶ τοὺς νόμους τῶν οὐρανίων σωματίων ἀποκαλύπτων τῇ ἀνθρωπότητι Herschell, τοσούτῳ μᾶλλον πολλαπλασιάζονται καὶ καθίστανται ἀκαταμάχητοι αἱ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Αἰωνίου, τῆς ὑπάρξεως διανοίας δημιουργοῦ καὶ παντοδυνάμου. Γεωλόγοι, μαθηματικοί, ἀστρονόμοι, φυσιολογικοὶ, πάντες προσήνεγκον τὰς εὐχὰς των εἰς τὸν μέγαν τοῦτον ναὸν τῆς ἐπιστήμης, ναὸν ἰδρυθέντα εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν. »

Ἦνε ἀρά γε ἡ μεγαλοφυΐα, ἢ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας διὰ θαυμασιῶν ἐνοράσεων προηγουμένη τῆς ἐπιστήμης, ἢ τὸ ἔξοχον τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ὀργανισμοῦ καταδεικνύουσα; Ἀλλὰ γνωρίζετε κρανίον μεγαλοφυΐας φέρον τ' ὄνομα Ἀλεξάνδρου, ἢ Καίσαρος, ἢ Ναπολέοντος, ἢ Βασιγκτώνας, ἢ Κολόμβου, ἢ Φραγκλίνου, ἐξ οὗ νὰ μὴ παρήχθησαν ἀφθονοὶ ἰδέαι καὶ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις;

Καὶ ἡ τελειότης ἄρα καὶ τὸ ποιόν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὀργανώσεως μᾶς ὀδηγοῦσιν εἰς ἃ τὸ καταπλήκτικόν τοῦ ἀριθμοῦ συμπεράσματά. Ἐάν δὲ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ πεποιθήσεις καὶ τὰ συναισθήματα εἶνε ἐκκρίσεις τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, μὴ ἐξαπτόμεναι ἐξ ἐλευθέρων καὶ πνευματικῆς ἀρχῆς ἀλλὰ διεπόμεναι ὑπὸ τῶν φυσικῶν νόμων τῶν ὀργανικῶν ὄντων, τὸ συμπέρασμα εἶνε ἀναγκαῖον, προφανές, ἀναμφίλεκτον καὶ ἀκαταγώνιστον. Αἱ ἐκ τῶν σπανίων τῶν ὀλοδοξούντων ἐγκεφάλων παραγόμεναι ἰδέαι, οὐσαι διάφοροι καὶ ἀντίθετοι τῶν ἐκ τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν εὐστοχώτερον ὑπὸ τῆς φύσεως κατηρτισμένων ἢ διὰ τῆς τέχνης καὶ ἐπιστήμης τελειοποιηθέντων, εἶνε ἐλαττωματικαὶ καὶ πλημμελεῖς, διάκεινται δὲ οἱ ταύτας παράγοντες ἐγκέφαλοι ἐν καταστάσει ὄλως ἀνωμάλῃ καὶ παθολογικῇ.

Ὁ Βύχνερ διδάσκει ὅτι « ἡ πειραματικὴ τῆς φύσεως μελέτη μᾶς ὀδηγεῖ ἀναγκαίως εἰς τὴν ἀλήθειαν ἣν πρέπει ν' ἀποδεχθῶμεν, ἐάν τε εὐχάριστος ἢ πικρὰ, ἐάν τε λογικὴ ἢ παράλογος ». Καὶ πρὸ τοῦ Βύχνερ ὁ Feuerbach ἔγραφεν· « ἡ ἀλήθεια εἶνε ὁ νόμος τῆς φύσεως ». Πάντες δὲ οἱ ὕλισται ἐπαγγέλλονται ὅτι πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας δεόν νὰ ὀδηγώμεθα ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὑπὸ τῶν φαινομένων, ὑπὸ τῶν γεγονότων, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τῶν ἀφηρημένων καὶ ὑπερβατῶν θεωριῶν· ὀδηγοὶ ἡμῶν δεόν νὰ ὦσι τὰ ἱστορικὰ καὶ στατιστικὰ γεγονότα τ' ἀποκαλύπτοντα ἡμῖν τὴν διεύθυνσιν τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ ἄγοντα

ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος, ποῦ μᾶς ὁδηγοῦσι τὰ πράγματα, ποῦ δὲ τὰ ἱστορικά καὶ στατιστικά γεγονότα, τίνα δὲ μᾶς ἀποκαλύπτουσι τῆς φύσεως διεύθυνσιν;

Ὁ ἄνθρωπος, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐπιστήμης καὶ παντός θρησκευτικοῦ ὁδηγίου, ζῶν ἐν μέσῳ τῆς φύσεως εἰς ἀγρίαν καὶ βάρβαρον κατάστασιν ἐν ταῖς ὄποις καὶ τοῖς σπηλαίοις τῆς γῆς, ἀνυψοῦται πέρα τοῦ ὄρατοῦ καὶ ἀπτοῦ κόσμου καὶ ἀνεγείρει βωμοὺς εἰς τὴν ἀόρατον καὶ ὑπερκόσμιον Δύναμιν. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ στατιστικὴ παριστῶσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μᾶς γεγονόσ ἀπειρον κατὰ τὰς διαστάσεις του, ἀμετάβλητον ἐν πάσαις ταῖς κοινωνικαῖς ἀλλοιώσεσι καὶ ἀνατροπαῖς, ἀκατάβλητον ἐναντι πάσης ἀντιδράσεως, πανίσχυρον κατὰ τὴν ἐπί τε τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν ἐπίδρασίν του, τὸ γεγονός τῆς ἐκδηλώσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἀχώριστον ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐκπορευόμενον ἀπὸ τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος. Ἐἰν ἰδιαιτέρα μελέτῃ θὰ ἀναλύσωμεν τὸ συναίσθημα τοῦτο, εὐχερὲς δὲ θὰ ἀποβῆ ἡμῖν ν' ἀποδείξωμεν ὅτι συναίσθημα ζωογονοῦν τὴν ἀνθρωπίνην ἐνεργητικότητα, παρειαγόμενον εἰς τὴν χαρὰν ἡμῶν καὶ εἰς πᾶσαν λύπην, ἀπομάσσον τὰ ἀφθόνως ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἐκχεόμενα δάκρυα, συναίσθημα ὁδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὸ ἀπειρον καὶ εἰς τὸ ἰδεώδες τῆς ἠθικῆς τελειότητος καὶ πάσας τὰς λοιπὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις ἐκκαθαίρον καὶ ἀνυψοῦν, τελειοποιοῦν τὸ ἄτομον, καθαγιαζόν τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις καὶ χορηγοῦν κῦρος καὶ ἰσχύον εἰς τὸ καθῆκον καὶ εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ συναιδέος, δὲν εἶνε οὔτε αἶσθημα τεχνητὸν οὔτε παρειακτὸν, ἀλλὰ σύμφυτον τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως ἀρκεῖ ἡμῖν νὰ βεβαιώσωμεν τὸ ἱστορικὸν καὶ στατιστικὸν τοῦτο γεγονός· ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος εἶνε γεγονός ὑπάρχον

καὶ ὑπάρχον ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἐποχῇ, ἐν πάσῃ κοινωνικῇ καταστάσει βαρβαρότητος ἢ πολιτισμοῦ, ἀχώριστον ἀπὸ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐπόμενοι τῇ ἀρχῇ τοῦ ὕλισμοῦ, καθ' ἣν ἡ μὲν φύσις μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὰ δὲ γεγονότα μᾶς ἀποκαλύπτουσι ταύτην, καὶ παρέχουσιν εἰς τὰς κρίσεις μας ἀσφαλῆ ἐπιστημονικὴν βᾶσιν, ἔδει οἱ ὕλισται πρῶτοι νὰ συμπεράνωσιν ὅτι τὸ μέγα καὶ ἀμετάβλητον γεγονός τῆς ἐκδηλώσεως τῶν ἠρησικευτικῶν πεποιθήσεων, εἰς ἃς ἡ φύσις ἄγει τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν ἀγρίαν αὐτοῦ καὶ ἀπολίτευτον κατάστασιν καὶ ἐν αἷς ἐμμένει μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λοιπῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς διανοητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ προόδου, μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν καὶ μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτῆς.

Ἄλλ' ὅχι· οἱ ὕλισται ἐπιλαθόμενοι τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ δοξασιῶν μᾶς συμβουλεύουσι νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὰ γεγονότα, ν' ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ τῆς διδομένης ὑπὸ τῆς φύσεως διευθύνσεως εἰς τὰς ιδέας καὶ πεποιθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ν' ἀντικαταστήσωμεν δὲ εἰς ταύτας τὰς φαντασιολογίας τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ τὰς ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου των εἰς τὰς τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἄλλὰ σεῖς μᾶς εἶπετε· ἔστωσαν τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα ὁ ὁδηγὸς ἡμῶν πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, διότι αὕτη ἐγκρατεῖ εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τοὺς μηχανικοὺς αὐτῆς νόμους· σεῖς μᾶς ἐδιδάξατε ὅτι αἱ ιδέαι καὶ πεποιθήσεις ἤρτηνται καὶ ἐκπορεύονται ἀπὸ τῶν ἀναγκαίων τοῦ ἐγκεφάλου κινήσεων καὶ ἀλλοιώσεων, λειτουργούντος ὡς πάντα τὰ λοιπὰ σωματικὰ ὄργανα· σεῖς μᾶς ἐβεβαιώσατε ὅτι κατὰ τὴν μόρφωσιν τῶν ἡμετέρων ιδεῶν οὐδεμία συνεργάζεται πνευματικὴ δύναμις ἐλευθέρως λειτουργοῦσα καὶ δίδουσα ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν διεύθυνσιν εἰς τὰς ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφάλου· ὅτε δὲ ἡμεῖς ἐπιχειροῦμεν νὰ

σκεφθώμεν συμφώνως πρὸς τὰς ὑμετέρας ἀρχὰς καὶ θεωρίας καὶ ταύτας νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῶν γεγονότων, καὶ ὅτε παρατηρεῖτε εἰς τίνα συμπεράσματα μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἴδια ὑμῶν λογικὴ, ἐξανίστασθε κατὰ τῶν ὑμετέρων δοξασιῶν, μᾶς ἐγκαταλείπετε καὶ προτείνετε ἡμῖν πίστιν καὶ ἀξιώματα ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἀποκρουόμενα καὶ θεωρίας, ὑπὲρ ὧν οὐδὲν ἐπιστημονικὸν κῦρος δύνασθε νὰ ἐπιχαλεσθῆτε· καὶ ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις τοῦ ἐγκεφάλου δὲν βεβαιούται πλέον ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ γεγονότος, ὡς ὅτε πρόκειται περὶ ἥπατος ἢ στομάχου ἢ νεφρῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς σπανιότητος καὶ ἐξαιρέσεως, ἡ δὲ φύσις δὲν μᾶς ὀδηγεῖ, ὡς μᾶς ἐβεβαιώσατε, εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὰ δὲ γεγονότα οὐδὲν πλέον μᾶς ἀποκαλύπτουσιν, ἡ δὲ πραγματικότης καὶ ἡ φύσις καὶ αἱ ἐκκρίσεις τῶν ἐγκεφάλων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ πάντων μέγιστον τῶν ἱστορικῶν καὶ στατιστικῶν γεγονότων καὶ οἱ μηχανικοὶ ἀναγκαῖοι νόμοι εἰσὶ μηδὲν πρὸ τῶν ἐκκρίσεων τῶν σπανίων ὑμῶν ἐγκεφάλων! Ἐννοῶ καὶ ἐξηγῶ πληρέστατα τὸν πιστεύοντα ὅτι ἐν ἑαυτῷ ὑπάρχει ἀρχὴ καὶ δύναμις ἐλευθέρως λειτουργοῦσα καὶ ἐλευθέρως σκεπτομένη καὶ ὑποστηρίζοντα τὴν ὀρθότητα τῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων του ἀπέναντι ἀντιθέτων πεποιθήσεων τῶν πολλῶν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ἡ ἀξιῶσις ὕλιστου ὑποστηρίζοντος τὴν ὀρθότητα τῶν ἐκ τοῦ ἰδίου ἐγκεφάλου μηχανικῶς παραγομένων ἰδεῶν κατέναντι τῶν γεγονότων καὶ κατ' ἀντίθεσιν τῆς ὑπὸ τῆς φύσεως δεδομένης διευθύνσεως καὶ τῆς παραγωγῆς πάντων τῶν λοιπῶν τῆς ἀνθρωπότητος κρανίων εἶνε, κατὰ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ λογικὴν, ἀντικρὺν παραφροσύνην.

Καὶ οἱ ὕλισται δὲν περιορίζονται εἰς ταῦτα· πρὶν ἢ τὴν ἀλήθειαν τῶν πεποιθήσεων των ἀποδείξωσι, πρὶν ἢ χορηγήσωσιν εἰς αὐτὰς ἐπιστημονικόν τι κῦρος, παραβιάζοντες τοὺς κανόνας τῆς ἰδίας λογικῆς, καὶ τὰ γεγονότα καὶ τὴν καθολικότητα καὶ

τάς ἐκδηλώσεις τῆς φύσεως ὑπερπηδῶντες προβαίνουνσι περαιτέρω· θεωροῦντες δὲ τοὺς ἐγκεφάλους τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἐπιστημόνων ἐν παθολογικῇ καταστάσει, καθ' ὅσον ἐξ αὐτῶν παράγονται θρησκευτικαὶ ἰδέαι, ἐπασχολοῦνται καὶ πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν νοσολογικῶν αἰτίων τῆς παθολογικῆς ταύτης καταστάσεως. Ἦνα δὲ φρονεῖτε ὅτι εἶνε ταῦτα; Ἐὰ βρώματα ἴσως ἢ τὸ κλίμα ἢ ἄλλα φυσικὰ αἰτία τὰ μόνα ὑπάρχοντα ἐν τῇ φύσει, δυνάμενα δὲ, κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ δοξασίας των, νὰ ἐπιφέρωσιν ἀλλοίωσιν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης; Ἄλλ' ὄχι· ἐνταῦθα μᾶς παριστῶσι πνευματικὰ ὄντα μὴ ὑπάρχοντα ἐν τῇ φύσει, πνευματικὰ αἰτία καὶ δυνάμεις ἐπενεργούσας ἐπὶ τῶν ἐγκεφάλων καὶ προκαλοῦσας τὴν παθολογικὴν αὐτῶν κατάστασιν καὶ τὴν θρησκευτικὴν νόσον. Αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις καὶ τὰ δόγματα τῶν θετικῶν θρησκευμάτων, ἰδοὺ τίς ἡ πηγὴ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων· καταργήσατε τὰ θρησκευτάματα, ἀποβάλετε τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις καὶ ἡ ἀνθρωπότης θέλει θεραπευθῆ ἀπὸ τῆς κατατροχούσης αὐτὴν νόσου καὶ οἱ ἐγκέφαλοι δὲν θέλουσι πλέον παράγῃ θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις, θέλουσι δὲ κατὰ τὴν παραγωγὴν των συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἐκκρίσεις τῶν σπανίων ὑλιστικῶν κρανίων.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς διαγνώσεως ταύτης οὐδόλως μεταβάλλει τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἀπορρέουσιν ἐκ θρησκευτικῶν παραδόσεων δεόν καὶ πάλιν νὰ ἐξετασθῆ ποῦ ἐγκεῖται ἡ ἀλήθεια, εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας ἢ εἰς τὰς ἀρνήσεις τοῦ Ἰλισμοῦ; Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μελέτην ταύτην δὲν πρέπει ν' ἀπομακρυνθῶμεν ταχέως ἀπὸ τῆς ὀρμωμένης ἐκ τοῦ γεγονότος τῶν παραδόσεων ἀντιρρήσεως, ὡς ἀποτελούσης τὸν τελευταῖον προμαχῶνα ἐν ᾧ οἱ ὑλοδοξοῦντες καταφεύγουσι καὶ τὸ προσφορώτερον μέσον, δι' οὗ σατηνεύουσι

τὴν ἀπειρίαν τῆς νεότητος, τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν ἀμάθειαν τῶν πολλῶν.

Τὰ πράγματα καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἱστορία λέγουσιν εἰς τοὺς ἄλιστάς· κατεδαφίσατε τοὺς ναοὺς, ἐξοντώσατε τὰ ἱερατεῖα, θύραρησατε τὰ θρησκευόμενα, ἀποβάλατε πᾶσαν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πλήρη ταύτην κατάρρησιν καὶ καταστροφὴν θὰ ἐκπορεύωνται ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοῆς θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, διότι ὁ μὲν νοῦς ἐκζητεῖ τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων, ἡ δὲ φύσις ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ὑπεραισθητάς καὶ ὑπερκοσμίους ἐνοράσεις διὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἐνοικούντος θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Ἐξῆ ὁ Σωκράτης ἐν μέσῳ ἀντιθέτων θρησκευτικῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων· εἶχεν ἐνώπιόν του ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὰ μυθολογήματα τοῦ πατρίου θρησκευόμενου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς ὑπερφιάλους τῶν σοφιστῶν τερατολογίας, δι' ὧν οὗτοι ὠδήγουν τὴν νεότητα εἰς τὸν σκεπτικισμὸν καὶ εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ὁ Σωκράτης ἐπιχειρεῖ ν' ἀπελευθερώσῃ τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ δήμου καὶ ἀπὸ τῶν πεπλανημένων τῆς ἀρνήσεως καὶ σοφιστείας συστημάτων· τὸ ἐλεύθερον τῶν διδαγμάτων του καὶ ἡ χειραφέτησις τῆς καρδίας του ἀπὸ πάσης θρησκευτικῆς παραδόσεως ἐξέθεσαν αὐτὸν εἰς τὴν περὶ ἀθεϊσμοῦ κατηγορίαν, ὡς ἱερόσυλος δὲ οὗτος καὶ τῆς θρησκείας ὑπονομεύς κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Ἦώρα τίνες ὑπῆρξαν αἱ ἰδέαι, τίνες δὲ αἱ πεποιθήσεις ἧ, ὅπως μὴ ἀπομακρυνθῶμεν τῆς λογικῆς τοῦ Ἰλισμοῦ, τίνες ὑπῆρξαν αἱ κινήσεις, τίνες αἱ ἀλλοιώσεις, τίς δὲ ἡ παραγωγὴ τοῦ ἐγκεφάλου ἐξ οὗ ἀπεβλήθησαν πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις; Ὁ Σωκράτης προτιμᾷ τὸν θάνατον μᾶλλον ἢ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὰς πεποιθήσεις τῶν ἰδίων συμπολιτῶν ἢ εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις. Ἀλλ' ἡ

οὕτω χειραφετηθεῖσα ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως θετικοῦ θρησκευ-
 ματος διάνοια ποῦ ἀρὰ γε ἐπιδόγησεν αὐτὸν, τίνες δὲ αἱ ἐξ αὐτῆς
 ἐκπηγάσασαι ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις; Διδάσκων ὁ Σωκράτης κατὰ
 τὴν τελευταίαν ὥραν τοῦ βίου τὰ περὶ θεότητος καὶ ψυχῆς
 θεσπέσια διδάγματα ἐστήριζεν ἀρὰ γε αὐτὰ ἐπὶ θρησκευτικῶν
 παραδόσεων ἢ ἐπὶ δόγματων θετικῆς τινος θρησκείας; Οὔτε ὑπερ-
 ρυά τινος ἀποκάλυψιν ἐπεκαλεῖτο οὔτε τὰς πατρίους συνεμερίζετο
 δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ τῆς διαλεκτικῆς
 ἀπεδείκνυε τὴν ἀρθότητα τῶν πεποιθήσεών του. Ἀνυχνεύοντες τὴν
 ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ἐξεύρωμεν βεβαίως πολλοὺς
 Σωκράτας, θὰ ἴδωμεν ὅμως ἄπειρον πληθὺν ἀνθρωπίνων ὄντων
 πρεσβεύοντων θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ δοξασίας, καί τοι μὴ
 ὑποκυφάντων εἰς τὴν ἐπίδρασιν θρησκευμένου ἢ θρησκευτικῶν
 παραδόσεων ἢ καὶ ἀποβαλόντων πᾶσαν ἐξ ἀποκαλύψεως ἢ
 θετικοῦ δόγματος πεποιθήσιν.

Κατὰ τὸν 17' αἰῶνα ἀνεράνη ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ φιλοσοφικὸν
 τῶν θεϊστῶν σύστημα· ὁ Herbert Cherbury καὶ μετ' αὐτὸν οἱ
 Braum καὶ Blunt προσέβαλον τὸ κύρος τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ
 παντὸς θετικοῦ θρησκευμένου. Διάφοροι ἱστορικαὶ περιστάσεις, ὧν
 περιττὸν εἶνε ν' ἀναμνησθῶμεν, συνέτειναν εἰς τὴν μεγάλην ἐπί-
 τασιν τοῦ φιλοσοφικοῦ τούτου συστήματος· λατρεία, παραδόσεις,
 δόγματα, ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, τὰ προφανέστερον βεβαιούμενα
 ἱστορικὰ γεγονότα, πάντα προσεβλήθησαν καὶ κατὰ πάντων ἐξη-
 γέρθη ἡ ἀρνήσις καὶ ἡ ἀμφιβολία. Ἀλλὰ τίς ὑπῆρξεν ἡ παρα-
 γωγὴ τῶν ἐγκεφάλων τῶν θεϊστῶν, οἵτινες μέχρι φανατισμοῦ
 καὶ παραφορᾶς προσέβαλον τὰς δοξασίας καὶ πεποιθήσεις τῶν
 συγχρόνων των; Ὑπεραπελογοῦντο καὶ ἠγωνίζοντο πρὸς ἀπό-
 δειξιν τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς μετὰ
 τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ τοῦ αὐτοῦ φανατισμοῦ, μεθ' ὧν ἀντι-
 πεζήρχοντο κατὰ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων.

E. I. Δ. Κ. τ. Π.
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ὁ Βολταῖρος πάντα τὸν βίον διήνυσε παλαίων κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ κατὰ πάσης θετικῆς θρησκείας, ὁ δὲ ἀντι-θρησκευτικὸς φανατισμὸς ᾠδήγησεν αὐτὸν εἰς ἱστορικὰς περιπλανήσεις, εἰς ψευθεῖς βεβαιώσεις, εἰς τὰς θρασυτέρας παραδοξολογίας, ἀλλὰ τίνες ὑπῆρξαν αἱ ἐκκρίσεις τοῦ ἐγκεφαλοῦ ἐκείνου τοῦ παραφερομένου κατὰ πάσης θρησκευτικῆς παραδόσεως; Ὁ ἄφρων μόνον, ἔγραφεν ὁ Βολταῖρος, δύναται νὰ πιστεύσῃ, ὅτι πρὸς κατασκευὴν ὠροδείκτου ἀπαιτεῖται τεχνίτης, πρὸς ἐμφάνισιν δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς δὲν ἀπαιτεῖται ἢ ὑπαρξίς Αἰτίου ἀπείρου νοήσεως καὶ ἀκαταλήπτου παντοδυναμίας.

Ὁ Ἰάκωβος Ρουσσὸ ἀφορισθεὶς ὑπὸ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, καταδιωκώμενος ὑπὸ πασῶν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων διὰ τὸ ἀνεξάρτητον καὶ ἀκόλαστον τῶν δοξασιῶν του, κατέτριψε τὸν βίον καταπολεμῶν πάσας τὰς θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικὰς παραδόσεις. Ἀλλὰ γνωρίζετε φιλόσοφον ἢ ῥήτορα, γνωρίζετε μετὰ τὸν Σωκράτην ἐπιστήμονα ἢ θεολόγον γράψαντα μετὰ μείζονος σθένους καὶ πειστικότητος ἢ λαλήσαντα λόγους εὐγλωττίας πειστικωτέρους τῶν τοῦ Ἡσημερίου τῆς Σαβοΐας; Γνωρίζετε δὲ πνευματιστὴν τινα ἢ πιστὸν ἐξελέγξαντα τὸν ἀθεϊσμόν διὰ τοῦ ἀκαταγωνίστου τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου τοῦ φιλοσόφου τῆς Γενεύης; «Τὸν βίον καὶ τὴν ἐμὴν ὑπαρξίν ἀφιέρωσα, ἔγραφεν ὁ Ἰάκωβος Ρουσσὸ, ὅπως καταβάλω καὶ ἐκ θεμελίων ἀνατρέψω τὸν φανατισμὸν τὸν θρησκευτικῶν παραδόσεων, ἀλλ' ἐάν ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξω μεταξὺ τοῦ φανατισμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀθείας, δὲν ἤθελον διστάσῃ νὰ ἐκλέξω οἰονδήποτε φανατισμὸν ἀποκρούων τὰ δόγματα τοῦ ἀθεϊσμοῦ.»

Ἄλλ' ὅπως σταθμίσωμεν δεόντως τὸ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων ἐπιχειρημα τῶν ὑλιστῶν, δεόν νὰ ἐπιστήσωμεν πρώτιστα καὶ μάλιστα τὴν προσοχήν μας ἐπὶ δύο διαφερόντων

ἐποχῶν, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς πρώτης τῶν θρησκευτικῶν ιδεῶν ἐμφανίσεως καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου.

Κατὰ τὴν πρώτην τῶν θρησκευτικῶν ιδεῶν ἐμφάνισιν δὲν ὑπῆρχον βεβαίως οὔτε θρησκευτάματα οὔτε παραδόσεις οὔτε ἱερατεῖα οὔτε ναοὶ οὔτε δόγματα. Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἀναγκαστικῶς προηγήθησαν, εἰς τὸν μετέπειτα δὲ χρόνον ἀναπτύχθησαν ἐδογματίσθησαν καὶ διὰ τῶν θετικῶν θρησκευμάτων ἀνεπτύχθησαν. Τώρα τίνι τρόπῳ ἀνεφύθησαν ἐκ τῶν πρώτων ἐκείνων ἐγκεφάλων πρὸ πάσης θρησκείας καὶ πρὸ πάσης παραδόσεως, ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις ἐπὶ ὄντων μὴ ὑπαρχόντων καὶ ὡς ἐκ τούτου μηδεμίαν ἐνασκούντων ἐπὶ τοῦ ὕλικου κόσμου ἐπίδρασιν, μηδεμίαν δὲ ἐπενεγκόντων εἰς τὰ αἰσθητήρια ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὴν ἐγκεφαλικὴν ὕλην ἀλλοίωσιν; Γνωρίζω καλῶς τίνα περὶ τούτου λέγετε, τίνα δὲ γράφετε οἱ ὑλοδοξοῦντες· ὁ ὑπὸ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως ἐμπνεόμενος φόβος ὑπῆρξε τὸ πρῶτον αἴτιον τὸ διεγείραν θρησκευτικὰς ἰδέας· ταῦτα λέγετε, ἀλλ' οὐδὲν ἀποδεικνύετε. Ταῦτα λέγετε, ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ δοξασίαι σας ἀντιστρατεύονται πρὸς τὰς βεβαιώσεις σας καὶ ἐξελέγχουσι τὸ πεπλανημένον αὐτῶν· καθ' ἡμᾶς πᾶσα ἰδέα ἐκπηγάζει καὶ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν αἰσθητηρίων· ἀλλὰ τίνι τρόπῳ αἰσθήσεις παράγουσα φόβον ἠδύνατο ὑπὸ ἐνὸς σωματικοῦ ὀργάνου νὰ μεταβληθῇ εἰς δημιουργίαν ὄντος ὑπεραισθητοῦ καὶ ὑπερκοσμίου; ἵνα τί δὲ παρελθόντος τοῦ φόβου ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀνθρώπου ἐξακολουθεῖ παράγων θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ πεποιθήσεις; Ὁ ὑπὸ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως ἐμπνεόμενος φόβος διήγειρε τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ· ἔστι· ἀλλὰ ποῖος φόβος ἢ τίς τῶν φαινομένων τῆς φύσεως αἰσθήσεις διήγειρε τὴν περὶ ψυχῆς εἰς τὸν ἀνθρώπον ἰδέαν καὶ πεποιθήσιν; Τίνι τρόπῳ ὄργανον αὐτομάτως κινούμενον καὶ ἐνεργοῦν διεβεβαίωσε τὸ πρῶτον ὅτι οὐχὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς συνεργείας ἐτέρας πνευματικῆς

δυνάμειωσ διεξάγει τὰς λειτουργίας αὐτοῦ; Οἰαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ ἐπὶ τῶν ἐρωτημάτων τούτων ἀπαντήσεις σας, ὀφείλετε ὅμως κατ' ἀνάγκην νὰ ὁμολογήσητε ὅτι κατὰ τὴν πρώτην διέγερσιν καὶ ἐκδήλωσιν τῶν θρησκευτικῶν ιδεῶν οὔτε θετικόν τι θρησκεῦμα, οὔτε ἱερατεῖα, οὔτε παραδόσεις ἐπέδρασαν, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι πάντα ταῦτα προϋποθέτουσι τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν δημιουργίαν θρησκευτικῆς πρώτης ιδέας καὶ πεποιθήσεως.

Ἄλλ' ὅπως καταστήσωμεν πρόδηλον τὴν ἀλήθειαν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις διαμορφοῦνται μὲν καὶ ἀναπτύσσονται ὑπὸ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν θετικῶν θρησκευμάτων, δὲν ἤρτηνται ὅμως οὐδὲ ἐξ αὐτῶν τὸ πρῶτον ἐκπηγάζουσιν, ἅς ἀναλύσωμεν τὰ καθ' ἡμᾶς γεγονότα.

Ἡμεῖς ἐσμὲν ἀληθῶς τέχνα τῶν πνευματιστικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων· ὁ πολιτισμὸς, αἱ πρόοδοι τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, αἱ ἀστυκαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐλευθερίαι, αἱ τὸ πρῶτον παγιωθεῖσαι ἐν ταῖς ἐπικρατείαις τῆς Ἀγγλίας, τῶν Κάτω Χωρῶν καὶ τῆς Ἀμερικῆς, οἰκουμέναις ὑπὸ λαῶν ἐξαιρέτως θεοσεβῶν, πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ ἀνελίξεις καὶ πάντες οἱ θεσμοὶ τῆς ἀδελφότητος, τῆς ἰσότητος, τοῦ ἐλέους, τὸ πρῶτον προέκυψαν καὶ ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκραταιώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπικράτησιν καὶ ἐπίδρασιν τοῦ θετικοῦ θρησκευματος καὶ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων.

Ἐναπέκειτο ἡμῖν τὸ καθήκον ν' ἀποδεχθῶμεν, νὰ τελειοποιήσωμεν, νὰ μεταβάλωμεν τὰς παραδόσεις ταύτας συμφώνως πρὸς τὰς προόδους τὰς πραγματωθεῖσας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν. Ἐναπέκειτο ἡμῖν εἰς τὴν δέσμευσιν τῶν πεποιθήσεων ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἀνεξιθρησκείαν καὶ τὸ ἐλεύθερον τοῦ φρονήματος, εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ πλούτου ν' ἀντικαστήσωμεν τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς

ἠθικότητος, εἰς τὰς ἐξωτερικὰς τῆς λατρείας διατυπώσεις, ὅσαι διὰ τοῦ χρόνου ἀπώλεσαν τὴν πρακτικὴν αὐτῶν σπουδαιότητα, νὰ ἐμπνεύσωμεν τὴν ζωὴν τοῦ αἰσθήματος, εἰς τὸ γράμμα ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἰδέαν καὶ εἰς τὰς σοφιστείας τῆς σχολαστικότητος τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Ἄλλ' ἐναπέκειτο ἡμῖν ἅμα ἡ ἀποστολὴ καὶ τὸ καθήκον νὰ τερασθῶμεν, νὰ συντηρήσωμεν, νὰ ἐνισχύσωμεν καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς τῶν παραδόσεων τὰς ἀποτελούσας τὸ στερρόν καὶ ὑψιστον κύρος πάσης ἠθικῆς ἀρχῆς, τὰς ζωοποιούσας καὶ κραταιούσας τὰ συναισθήματα τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἀδελφότητος, τὰς ἀποτελούσας τὴν μόνην τῆς παρηγορίας ἀγκυραν ἐν μέσῳ τῶν τοῦ βίου δεινῶν, τὰς ἀνυφούσας τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῆς κτηνώδους ζωῆς καὶ χορηγούσας τὴν ἐπίλυσιν παντός περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων ζητήματος συμφώνως πρὸς τὴν ἀποδεδεγμένην ὑπὸ τῶν ἀληθῶν τῆς ἐπιστήμης διερμηνέων.

Ἄλλ' ἀντὶ τούτου τί πράττομεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις; Ἡ ἀδιαφοροῦντες ὅλως περὶ τῶν θρησκευτικῶν περικλειόμεθα εἰς τὸ γράμμα τῶν παραδόσεων καὶ τῶν τύπων, οἵτινες ὡς ἐκ τῶν ἐπελθουσῶν μεταβολῶν καὶ προσόδων ἀπώλεσαν πᾶσαν σπουδαιότητα καὶ ζωτικότητα, ἢ ὑπερπηδῶντες τὰ ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φρονήσεως τιθέμενα ὅρια καὶ τῆς πλουσίας καὶ ἀνεκτιμητοῦ περιουσίας τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων παραιτούμενοι, μυκτηρίζομεν καὶ περιφρονοῦμεν πᾶν ὅ,τι ὅσιον καὶ ἰδεῶδες καὶ θεῖον μετεβιβάσθη εἰς τὴν ἡμετέραν γενεάν. Ἦν ἠθικὴν τοῦ Μωσαϊκοῦ δεκαλόγου ἀγωνιζόμεθα ν' ἀποκρούσωμεν ἀπέναντι τῆς ἠθικῆς τοῦ ἐνστίχτου καὶ τῶν σωματικῶν ὀρέξεων καὶ παθῶν· ἀντὶ τοῦ ὕψους καὶ τῆς ἀπολύτου τελειότητος, τῆς ἀποκαλυφθείσης τῇ ἀνθρωπότητι διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ὄρους διδασχῆς, προτείνομεν εἰς τοὺς λαοὺς τὰς περὶ τοῦ ἀνευθύνου τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπαισίας θεωρίας

τοῦ Φόχτ καὶ τοῦ Βύχнер. Εἰς τὸν Θεὸν πρόκειται ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ὕλην, εἰς τὰ πνεύμα, τὴν ἰλὸν καὶ τὸν βόρβορον, εἰς δὲ τὰ αἰσθητά τοῦ ἔλεους καὶ τῆς φιλάνθρωπίας, τὴν κοινοκτημοσύνην καὶ τὴν διαρπαγὴν τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας. Ἡ πρώτη τῆς Βαλλίας δημοκρατία κατήργησε διὰ ψηφίσματος τὸ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ δόγμα, ἡ δὲ καθ' ἡμᾶς καταδιώκει πᾶσαν θρησκευτικὴν πεποιθήσιν· διηγέρθη δὲ εἰς τινα τῶν μεγάλων κέντρων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ τοιοῦτον ἀτεβείας καὶ ἀθρείσμου βρεῦμα, ὥστε οὐχὶ πλέον οἱ ἀπιστοῦντες ἀλλ' οἱ ἀγωνιζόμενοι ὅπως ἀναχαιτίσωσι τοὺς ἠθικοὺς, τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κινδύνους τῆς ἀνθρωπότητος χαρακτηρίζονται ὡς ἀμαθεῖς καὶ δεισιδαίμονες, ἢ ὡς φωτοσβέσται καὶ ὀπισθοδρομικοὶ καταγγέλλονται καὶ καταδιώκονται. Οὕτω δὲ αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις ἐν μέσῳ τῆς ἀδιαφορίας τῶν πολλῶν ἀπεκρυσταλλώθησαν καὶ διὰ τῆς περιφρονήσεως καὶ τοῦ μυκτηρισμοῦ τῶν λοιπῶν πᾶσαν ἀπώλεσαν σπουδαιότητα. Ἐὰν δὲ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ πεποιθήσεις διηγείροντο καὶ ἐκραταιοῦντο διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν θετικῶν θρησκευμάτων καὶ τῶν παραδόσεων, εἶδει ἀναμφιβόλως νὰ βαίνωμεν πρὸς τὴν θεραπείαν τῆς νοσώδους τῶν ἐγκεφάλων καταστάσεως· πρῶτοι δὲ τῶν μελλόντων νὰ θεραπευθῶσι καὶ ἀναλάβωσι τὴν ὑποδεικνυομένην ἡμῖν ὑπὸ τῶν ὑλοδοξούντων φυσιολογικὴν κατάστασιν, εἶδει νὰ ὧσιν οἱ ἀπαλλαγέντες ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων τῶν διατηρουσῶν τὰς πλημμελεῖς τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης ἐκκρίσεις.

Ἄλλὰ κατ' ἀντίθεσιν τούτου ἐσμὲν μάρτυρες γεγονότος μεγίστης σπουδαιότητος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἀνελισσομένου· πάντα τὰ ἔξοχα τῶν ἡμερῶν μας πνεύματα, πάντες οἱ τὰ πρῶτα φέροντες ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, πάντες οἱ προϊστάμενοι τῆς κοινωνικῆς προόδου καὶ πάσης πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀναλαμβάνουσι τὴν ἀπολογία καὶ ὑπεράσπισιν τῆς ἀληθείας τῶν

θρησκευτικῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων ἀπέναντι τῶν προσβολῶν τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς ἀθείας. Καθ' ὅν περιορίζονται ἀπλῶς εἰς τεκμήρια σεβασμοῦ πρὸς τὰ ὑφιστάμενα θρησκευόμενα ἢ πρὸς τὰς μυκτηριζομένας παραδόσεις, ἀλλὰ κατέρχονται εἰς τὴν πάλην ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὀλόκληρα τοῦ βίου ἀπειροῦσιν ἔτη πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν, αἵτινες εἶδει νὰ ὤσιν ἐξηρατισμένοι ἐκ τῶν ἐγκεφάλων αὐτῶν, ἐάν ἔχνος τι ἀληθείας ἐνυπῆρχεν εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Ἰλισμοῦ.

Ὁ Ρυζώτος ἀποχωρήσας τοῦ ἐνδόξου πολιτικοῦ καὶ φιλο-λογικαῦ σταδίου του ἀφιέρωσε τὰ τελευταῖα εἴκοσιν ἔτη τοῦ βίου εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ ἀπολογία τῶν ἱστορικῶν πεποιθήσεων. Ὁ Ἀδόλφος Θιέρσος ἐπεχείρησε τὴν ἀνασκευὴν τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν ἐν συγγράμματι ὅπερ, κατὰ τὰς ἰδίαις αὐτοῦ ῥήσεις, « θὰ ἦτο τὸ ἐνδοξότερον τῆς ζωῆς τοῦ μνημεῖον », ἀλλὰ τὸ ἔργον δὲν ἐπερατώθη δυστυχῶς ὡς ἐκ τῶν σπουδαίων ὑπηρεσιῶν ἃς προσήνεγκε τῇ πατρίδι του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου. Ὁ μέγας ἱεροφάντης τῶν ἐλευθεριῶν τῶν λαῶν Γλάδστων ἐνθεν μὲν ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῆς δεσποτείας τῶν μεσαιωνικῶν παραδόσεων, ἐνθεν δὲ παλαίει κατὰ τῶν ἀντιθρησκευτικῶν δοξασιῶν, πάντοτε δὲ ἀναδείκνυται ὁ μέγας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπέρμαχος ἀδιαλείπτως, ἐν μέσῳ τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσιῶν, ἀναγινώσκων ἐπ' ἐκκλησίας τὰς Γραφάς. Ὁ Φώξ ἐγκαινίζει δημοσίας συνδιαλέξεις πρὸς δημῶδη θρησκευτικὴν διδασκαλίαν· ὁ Bunsen εἰς ὀγκώδη συγγράμματα ἀνιχνεύει τὴν ἐμφάνισιν τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος· Τοκεβίλ καὶ Albesby, Laboulaye καὶ Ἰούλιος Σίμων δοξάζουσι καὶ διὰ σπουδαίων πονημάτων ἀποδεικνύουσιν ὅτι πολιτικαὶ ἐλευθερίαι καὶ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ δὲν δύνανται νὰ παγιωθῶσι παρὰ τοῖς λαοῖς, παρ' οἷς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα δὲν ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου.

ὁ ἀμειλικτος τοῦ Παπισμοῦ ἀντίπαλος Ματζίνης δημοσιεύει τὸ πόνημα αὐτοῦ «*Dal Concilio a Dio*», ὅπως ἐκδηλώσῃ τὰς ἀκραδάντους αὐτοῦ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις· ὁ Renouvier ἰδρύει τὴν ἐπιθεώρησιν τῆς «*Κριτικῆς Φιλοσοφίας*», ὅπως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστήμης καταπολεμήσῃ τὰ συστήματα τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς ἀθείας· ὁ Μαυιάνης δημοσιεύει τὸ περιο-
νυμὸν αὐτοῦ σύγγραμμα «*La Religione dell'avvenire*», ὁ δὲ Max Müller ἐπισκέπτεται πάντας τοὺς ἡμιβαρβάρους τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς λαοὺς ὅπως μελετήσῃ τὰ θρησκευτά αὐτῶν, καὶ ἐπ'ἀνεργόμενος εἰς Ἀγγλίαν διδάσκει ἀπὸ τῆς πανεπιστη-
μιακῆς ἑδρας, ὅτι τὰ θρησκευτικὰ γεγονότα ἐκπορεύονται ἀπὸ τοῦ συμφύτου τῷ ἀνθρώπῳ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὔτε αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις οὔτε τὰ θετικὰ θρησκευτά δύνανται νὰ δώσωσι διεξήγησίν τινα τῶν θρησκευ-
τικῶν φαινομένων καὶ ἐκδηλώσεων.

Ἐν ταῖς ἐπομέναις μελέταις θὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα καὶ τὰς δοξασίας πάντων τῶν περιφανῶν φυσιοδιφῶν καὶ φυσιο-
λόγων, οἵτινες διὰ τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν κατέδειξαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ἀνυπόστατον καὶ ἀνεπιστήμον τῶν ὕλιστικῶν ἀρχῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς βάσεως τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ἐνταῦθα θέλω περιορίσῃ τὸν λόγον ἐπὶ τινῶν ἐπιστημονικῶν μεταγνώσεων, αἵτινες διαφωτί-
ζουσι τὰς ἡμετέρας σκέψεις.

Ὡς ἡ σπουδαιότερα περὶ ὕλισμοῦ δημοσίευσις θεωρεῖται τὸ σύγγραμμα τοῦ ἱατροῦ Καβανῆς περὶ «*τῶν σχέσεων τοῦ Ἠθικοῦ καὶ Σωματικοῦ*». Ὁ Καβανῆς πρῶτος διετύπωσε τὸ ὕλιστικὸν δόγμα, καθ' ὃ αἱ ἰδέαι παράγονται ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου διὰ μηχανικῶν κινήσεων, ὡς ἡ χολῆ ἀπὸ τοῦ ἥπατος καὶ ὁ σιέλως ἀπὸ τῶν ἀδένων τοῦ στόματος. Τὸ σύγγραμμα ἐδόθη σιεύθη διανύοντος τοῦ Καβανῆ τὸ τριακοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς

ἡλικίας, μετὰ ἐννέα εἰς ἑπτὰ ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν φίλον
κὺτου Fauriel δημοσιευθεῖσαν μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ πραγ-
ματευομένην τὸ ζήτημα «περὶ τῶν πρώτων αἰτίων». «Αἱ νέαι
καὶ ἐμβριθεῖς μελέται εἰς ἃς ἐπεδόθη, ἔγραψεν ὁ Καβανῆς, μὲ
πεῖθουσιν ὅτι δὲν δύναμεθα νὰ συνταυτίσωμεν τὰ φαινόμενα
τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ μετὰ τῶν διανοητικῶν καὶ ἠθικῶν
φαινομένων· ἡ ἐνοικοῦσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχή, ἡ διὰ τῶν
αἰσθητηρίων ἀντιλαμβανομένη καὶ κατὰ τὴν σκέψιν συλλειτουρ-
γοῦσα μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου πρέπει νὰ ᾔνε ἀναγκαίως αὔλος καὶ
πνευματικὴ· αὕτη εἶνε τὸ αἷτιον, ἡ δὲ ἐγκεφαλικὴ ὕλη τὸ
ὄργανον.» Τὰς νέας ταύτας καὶ ὅλως τῶν προηγουμένων ἀντι-
θέτους πεποιθήσεις του ὑποστηρίζει δι' ἐπιχειρημάτων φυσιολο-
γικῶν καὶ πειραματικῶν, καταλήγει δὲ εἰς τὸ ἐπόμενον συμπέ-
ρασμα· «ἡ αὔλος καὶ πνευματικὴ ἀρχὴ ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ
ἐνοικοῦσα προϋποτίθῃσιν ἀναγκαίως ἐν πρώτον πνευματικὸν αἷτιον
ὅπερ δὲν ἤξεύρω πῶς νὰ καλέσω, Βέδαν ἢ Δία ἢ Ἰεχωβά,
ἀλλ' ὅ,τι εἰς τὴν διανοίαν μου ἤδη ἐπιβάλλεται, εἶνε ὅτι ἡ πρώτη
αὕτη αἰτία πρέπει νὰ ὑπάρχη».

Ἐν τῷ 17^ῳ τόμῳ τοῦ ἰατρικοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος
«Archives générales de médecine» ἐδημοσιεύθη ἡ ἐπομένη
ἀνάκλησις τῶν ὑπὸ τοῦ φυσιολόγου Georges πρεσβευομένων
ὕλιστικῶν δοξασιῶν. «Ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθέντι συγγράμ-
ματι κατὰ τὸ ἔτος 1821 περὶ «τοῦ νευρικοῦ συστήματος», ὡς
καὶ ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ ἐκπονηθέντι περὶ «παραφροσύνης», ἐκηρύχ-
θη ὁ παδὸς τῶν θεωριῶν τοῦ Ἰλισμοῦ. Νέαι μελέται ἐπὶ τοῦ
νευρικοῦ συστήματος καὶ τῶν φαινομένων τῆς ὑπνοβασίας δὲν
μοὶ ἐπιτρέπουσι πλέον νὰ ἐγείρω ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἐν ἡμῖν
καὶ ἐκτὸς ἡμῶν ὑπάρξεως δυνάμεων ὅλως νοητῶν καὶ πνευμα-
τικῶν· ἡ τελευταία αὕτη πεποιθήσις μου ἐρείδεται ἐπὶ ἀδιαφι-
λονεικῆτων σπουδαίων γεγονότων. Ἡμῖν ἀρὰ γε ἐνδομύχως